

Тема 5. Руські удільні князівства у складі іноземних держав у другій половині XIV - перші половині XVI ст. Кримське ханство.

Зміст понять і фактів.

Змагання Польщі та Литви за Галицько-Волинську спадщину. Входження українських земель до складу сусідніх держав (Угорське королівство, Молдавське князівство, Османська імперія, Московське царство). Кревська унія. Велике князівство Руське Свидригайла. Остаточна ліквідація Волинського та Київського удільних князівств. Утворення Кримського ханства. Переход кримських ханів у васальну залежність від Османської імперії. Виникнення козацтва. Соціально-економічне життя. Культура й духовність.

Обов'язкові для вивчення:

Дати:

- 1362 р.** - битва біля р. Сині Води;
- 1385 р.** - укладення Кревської унії;
- 40-і рр. XV ст.** - утворення Кримського ханства;
- 1478 р.** - визнання Кримським ханством васальної залежності від Османської імперії;
- 1489 р.** - перша згадка про українських козаків у писемних джерелах;
- 1514 р.** - битва біля м. Орша;

Персоналії:

Ольгерд - (бл. 1296 — 24 травня 1377) — великий князь литовський (1345—1377). Представник литовської династії Гедиміновичів. Син великого литовського князя Гедиміна. Один із головних будівничих Великого князівства Литовського. Батько литовського князя і польського короля Ягайла.

Вітовт – (1350 — 1430 — великий князь литовський (1392—1430) Представник литовської династії Гедиміновичів. Син великого литовського князя Кейстута, онук Гедиміна. Упродовж перших десяти років князювання в Городно воював із литовськими князями і Ягайлом за батьківський спадок. Після Кревської унії (1385) очолив рух за політичну самостійність Великого князівства Литовського.

Свидригайло Ольгердович – (бл. 1370 — 1452) — Великий князь Литовський (1430—1432), Великий князь Руський у Великому князівстві Руському (між 1432 та 1440 роками). Боровся із Польщею за скасування Кревською унії.

Хаджі-Герей - кримськотатарський державний, політичний і військовий діяч. Засновник Кримського ханства, перший кримський хан (1427—1456, 1456—1466) з династії Гераїв. Син Гіяса ад-Діна.

Костянтин Іванович Острозький – військовий і державний діяч ВКЛ, До кінця життя він перебував на найвищих державних посадах: був гетьманом ВКЛ, каштеляном

Віленського та Трокайського замків. Приймав участь у багатьох битвах. Найвизначніша – це битва під Оршею де він виступав на чолі українсько-білорусько-литовського війська і зміг перемогти московитів.

Юрій Дрогобич - руський (український) вчений епохи Відродження, освітній діяч, поет, філософ, Ректор Болонського університету медицини і вільних мистецтв, професор і віце-канцлер Істрополітанської академії у Братиславі, професор Ягеллонського університету у Krakovі. Перший український автор друкованої книжки.

Поняття і терміни:

Шляхтич - Особа, що належить до шляхти, тобто до превілейованого стану у суспільстві.

Магдебурзьке право – (коротко. Право на міське самоврядування) - найбільш поширений у містах Центрально-Сх. Європи варіант нім. права, що виник у 12 ст. в м. Магдебург (Німеччина). Незалежно від терену свого побутування, це право означало: міську автономію для нових поселенців (колоністів), міське самоврядування з власним судочинством, що здійснювалося через виборні органи – раду і лаву або дідичного війта, спадкоємне і відчужувальне право на міську нерухомість на певних умовах, постійний чинш як феодальну ренту, свободу вибору занять (у сфері торгівлі або ремеслі).

Магістрат - у XIII—XIX ст. узагальнена назва (за Магдебурзьким правом) органів станового міщанського самоврядування і суду в деяких європейських державах, зокрема в Україні.

Цех - закриті корпоративні спілки, що складалися з членів, принадежних до одного або кількох зближених ремісничих фахів, поширені в містах Західної Європи починаючи з XI—XII століття.

Дике поле - історична назва нерозмежованих і слабо заселених причорноморських степів, між середньою і нижньою течією Дністра на заході, нижньою течією Дону і Сіверським Дінцем на сході, від лівої притоки Дніпра — Самари і верхів'їв приток Південного Бугу — Синюхи та Інгулу на півночі

Козак - Має тюркське походження, в укр. мові у різні часи ним означали: 1) у 2-й пол. 15 ст. – прикордонників і промисловців-уходників (останні мали промисли на "нічийних" землях); 2) у 2-й пол. 16 ст. – запорожців і реєстровиків; 3) у добу Гетьманщини – представників козацького стану; 4) з кін. 18 ст. до 1917 – представників військового стану на Дунаї, в Приазов'ї та на Кубані. Слово "козак" також вживается для означення вільної людини, шукача пригод, бурлаки; вправного вершника, найманого воїна тощо.

УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ У СКЛАДІ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО

Боротьба за Галицько-Волинську спадщину між Польщею, Угорчиною та Литвою.

Після того як помер князь **Юрій II Болеслав**, **1340 р.** бояри вирішили запросити княжити литовського князя **Любарта Гедиміновича**, через відсутність спадкоємців з князівської родини. При цьому він мав дружину з родини галицько-волинських князів, це свідчить про те, що він мав законні права на ці землі.

Проте, Любарта зміг поширити свою владу лише на Волинь, при цьому його влада у Галичині була лише формальністю. Реальним же правителем Галицької землі був знатний боярин **Дмитро Дед'ко**. Він володарював у Галичині впродовж 1340–1344 рр. від імені князя Любарта. Такий стан заповзявся змінити тодішній польський король Казимир III, він прагнув приєднати до своїх володінь Галицьку землю. Він напав на Львів, після того як отримав звістку, що князь Юрій помер. Довголітня війна, яка тривала до 1377 р. між **Польщею, Угорчиною та Литвою**, закінчилася тим, що Галицька та Белзька землі, а також Холмщина опинилися під владою ставленника угорського короля, Волинь же відійшла під владу литовської династії.

Приєднання українських земель до складу Литовської держави.

Велике князівство литовське утворилось в середині XIII ст., коли під загрозою німецьких лицарів-хрестоносців землі **Литви й середнього Понімання** (це етнічна територія Білорусі) об'єдналися в єдину державу під владою єдиного князя **Міндовга**. Через деякий час столицею цієї держави стає місто Вільно.

Литовці змогли приєднати до своїх володінь більшість українських земель. Це можна назвати добровільним приєднанням. Фактично, виступів проти приєднання не було, при цьому ж єдиною реальною силою, яка здатна протистояти просуванню Литви на українських землях, була Золота Орда. Більшість українських земель було приєднано до Литви під час співправління **князів-братья Ольгерда й Кейстута Гедиміновичів**. Кейстут більшою мірою відповідав за відносини з німецькими лицарями, а Ольгерд проводив свою зовнішню політику в південному й південно-східному напрямках, саме він уклав угоду між Литвою й Ордою. І саме завдяки цій угоді Ольгерд зміг поширити свою владу на Київщину, Чернігово-Сіверщину та Поділля. Литовські князі в основному мирно підкорювали русько-українські землі. Утвердження литовських князів у Київщині, Чернігово-Сіверщині та на Поділлі деякі тогочасні джерела пов'язували з битвою між литовсько-українським військом та ординцями на **Синіх Водах**, що сталася **1362 р.** (нині річка Синюха, ліва притока Південного Бугу).

Наслідки битви при Синіх Водах:

- У Литовській державі закріплювалась преважна більшість українських земель.
- Територія Золотої Орди була скорочена до узбережжя Чорного моря
- Зростання суперечностей в орді та послаблення її впливу.

У 40-80-х роках XIV ст. до Великого князівства Литовського приєднуються Поділля, Волинь, Київщина, Переяславщина, Чернігівщина та Сіверщина. Після того як Литва приєднала до себе Південно-Західні землі Русі, вона перетворилася на велику державу. До кінця 14 ст. Литва продовжувала бути федерацією земель-князівств. Кожним із цих князівств, як і колись, правив певний удільний князь, щоправда, тепер уже він був не з руської династії Рюриковичів, а з литовської – Гедиміновичів.

Київським і Чернігово-сіверським володарями стали сини великого князя – Володимир і Дмитро-Корибут Ольгердовичі. А на Волині у той час правив молодший брат Ольгерда Любарт, та після нього – Любарта син Федір, на Поділлі володарювали племінники Ольгерда – князі Коріатовичі.

Українські землі у складі Великого Князівства Литовського та інших держав (1340-1392 рр.)



Особливість приєднання українських земель до Литви полягала в тому, що воно відбувалося під гаслом звільнення від золотоординської залежності, без насильства, зі збереженням існуючих віри, мови, судочинства, традицій життя.

Причини такого приєднання:

- Послабилось панування Золотої Орди на українських земель
- Суттєве ослаблення Золотої Орди внаслідок міжусобиць і розпаду її на частини
- Населення українських земель підтримувало Литву у протистоянні із татарами
- Збереження чинної системи управління, лише змінилась правляча династія
- Судочинство залишилось на основі “Руської Правди”
- Православ’я почало поширюватись на Литву
- Руська мова набула статусу офіційної мови у ВКЛ (в основному використовувалась у діловодстві, так як литовці не мали своєї письмової мови)

Особливості перебування Руських земель у складі Великого Князівства Литовського.

Землі колишньої Русі у складі нової держави переважали не лише територіально (співвідношення між ними та власне литовськими землями в 1430 р. становило 12:1), а й відрізнялися значно вищим рівнем суспільного розвитку. В цілому, Руське населення становило 90 % усього населення держави.

Помітний вплив на литовців справила культура Русичів. Вони перейняли від українців та білорусів багато чого. Зокрема, військову організацію та способи оборони, також певні особливості зведення фортець, перейняли традиції господарювання і владарювання. Також важливим було те, що руська віра почала активно поширюватись серед литовської знаті. (Руською вірою Литовці називали православне християнство.) Таким чином, певна частина литовців стала православними. Руська мова стала мовою велиокняжого двору й державної канцелярії. В основному, тому що литовці не мали своєї письмової мови, або вона ще не була повністю сформована, тому і перевили канцелярію на руську мову.

Шлюби між різними князівськими родинами, які виводили свій родовід від Рюриковичів та Гедиміновичів сприяли закріпленню руського впливу. Також Великий литовський князь Ольгерд запозичив з Русі принцип володарювання, за яким право на нього визнавалося лише за одним князівським родом, представники якого підкорялися старшому в роду. У XV ст. зростає роль дорадчого органу - **ради при князі (пани-рада)**. Відповідно із приєднанням руських земель назву держави було змінено на **Велике князівство Литовське, Руське й Жемайтійське**. Така назва (або як ще називають «Литовсько-Руська держава») дійсно відображає умови тогочасного життя.

Доволі вагомою особливістю становища руських земель, які перебували у складі ВКЛ було те, що литовці дозволяли місцевій українській знаті займати найвищі адміністративні посади. Руські князі та бояри ставали на службу до великого князя литовського, за що за ними закріплювали їхні родові землі. Також, **ніяких змін не зазнала система управління у місцевих органах влади**. В цілому можна сказати, що литовські князі правила за принципом: **«Старого не порушуємо, а нового не впроваджуємо»**.

Київське удільне князівство.

Деякі дослідники вважають князювання нащадків Ольгерда в Києві є свідченням того, що це певне успадкування державного ладу давньої Русі. Від 1363 р. в Києві князював Володимир Ольгердович, який був вихований на слов'янських звичаях і традиціях, а також охрещений своєю матір'ю за православним обрядом. Литовського князя прийняли у Києві як свого, тож він зумів швидко порозумітися з місцевим боярством. **Карбування Володимиром власної монети** було певним свідченням економічної могутності та праґнення позбутися залежності від Вільна. Також, є згадки, хоч і не у всіх документах, які збереглись до наших часів, що Володимир Ольгердович іменував себе як **«З Божої ласки князь Київський»**. Це безпосередньо свідчить він почувався незалежним володарем у своїх володіннях.

Кревська унія.

Зміни в становищі українських земель у складі Великого князівства Литовського сталися з приходом до влади князя **Ягайла Ольгердовича**. Причиною таких змін була загроза обом державам з боку Тевтонського ордену, через що Поляки запропонували

Ягайлу одружитися з їхньою королевою **Ядвігою** і стати польським королем. Таким чином вони зможуть протистояти тевтонському ордену. Ягайло прийняв цю пропозицію. Наслідком цієї згоди стало укладення **державно-політичного союзу** - між Литвою та Польщею в серпні **1385 р. у м. Крево** (нині це територія Білорусі), який відомий як **Кревська унія**. За цією згодою Ягайло повинен був перейти у католицтво, а також його родичі і всіх нехрещені литовці, також укладання шлюбу Ягайла з Ядвігою і приєднання Великого князівства Литовського до складу Польської держави.

У лютому 1386 р. Ягайло прийняв католицтво та взяв собі ім'я Владислав, також одружився з Ядвігою і став польським королем. Незабаром до католицизму було прилучено й Литву, а литовських бояр-католиків урівняно у правах з поляками. Проте, довести до кінця Кревську угоду Ягайло так і не спромігся, тому що **Вітовт Кейстутович** був затягнений прихильником державної незалежності Литви. Так, за Острівською угодою 1392 р., Ягайло був повинен повернути для Вітовта всі батьківські землі та визнати його довічним правителем Великого князівства **Литовського**, при цьому всі удільні князі повинні були підкоритись владі Вітовта. Проте він таки визнав себе васалом польського короля.

Велике князівство Литовське являло собою слабко централізовану Русько-Литовську державу. Постійна боротьба князів за владу мала наслідком підпорядкування Литви Польщі.

Причини укладання Кревської унії:

- Значна загроза з боку Тевтонського ордену для Русько-Литовських земель
- Прагнення Ягайла знайти підтримку у боротьбі із князем Вітовтом
- Польща хотіла підпорядкувати українські землі мирним шляхом

Основні умови укладання Кревської унії:

- Ягайло мав одружитися із польською королевою Ядвігою і стати польським королем
- Ягайло мав прийняти католицизм, разом із іншими Литовськими язичниками
- Литва і Польща об'єднувались у єдину державу
- Польща отримувала руські землі захоплені Литвою

Наслідки укладання Кревської унії:

- Роздача українських земель польським феодалам, поширення католицизму.
- Укладання унії викликало опір Литовського боярства, яке підтримувалось руською знаттю, очолив боротьбу князь Вітовт. У 1392 р. він був визнаний довічним правителем ВКЛ (князював до 1430 р.) Через це, два останні пункти військово-політичного союзу не були втілені в життя.
- Утворення польських воєводств із українських земель. Так, існувало **Белзьке воєводство**. У 1434 р. із Галичини утворено **Руське воєводство**, тоді ж приєднано поділля до Польщі й утворено **Подільське воєводство**.
- 15 липня 1410 р. відбулась вирішальна битва об'єднаних польсько-литовських військ із Тевтонським орденом, у якій німецькі лицарі були розгромлені.

Литовсько-Руська держава за часів Вітовта (1392-1430)



Ліквідація Вітовтом самостійності удільних Українських князівств.

Під час правління Вітовта (1392–1430 рр.) багатьох литовських князів, які мали уділи в Русі, позбулись своїх володінь. До початку правління Вітовта удільні князі почувались у своїх уділах як самостійні правителі. Удільні князі залежали від великого князя литовського лише сплатою щорічної данини та зобов'язувались за потреби надавати збройну допомогу, також вони визнавали його своїм зверхником (сеньйором – за європ.). Вітовта доволі сильно непокоїла самостійність удільних князів. Він докладав зусиль, для ліквідації найбільших князівств та урівняння князів з боярством. Протягом 1393–1395 рр. були позбавлені уділів такі князі: Дмитро-Корибут у Новгороді-Сіверському, Федір Коріатович на Поділлі, Володимир Ольгердович у Києві. За час його правління Велике князівство Литовське розширилось до узбережжя Чорного моря.

Виступ Литовсько-Руської знаті на чолі з князем Свидригайлом Ольгердовичем.

Зміцнення позицій Вітовта як великого князя Литовського не лишилося поза увагою польського уряду. У результаті польсько-литовських переговорів 1413 р. було укладено **Городельську унію**, яка визнавала право Литви на політичну самостійність. Однак це не задовольнило ту частину литовців, що прагнула її повної незалежності. Зростало обурення й української й білоруської знаті привілеями католиків. Тому після смерті Вітовта в 1430 р. вона без згоди Ягайла обрала великим князем його молодшого брата **Свидригайла Ольгердовича** – особу дуже вольову, хоробру й енергійну, але неврівноважену й жорстоку, посередніх здібностей політика й воєначальника.

Повстання Свидригайла - останній збройний виступ знаті, спрямований на відродження Руської держави, зазнало повної невдачі.

Він почав здійснювати свою політику набагато активніше на відміну від Вітовта, і вона була спрямовану на розрив унії з Польщею і здобуття Великим князівством Литовським незалежності. У відповідь Польща, яка взагалі воліла не мати великого князя литовського, розпочала воєнні дії. Свидригайло орієнтувався на українську та білоруську знать, що спричинило невдоволення литовців, і за підтримки Польщі великим князем литовським був проголошений брат Вітовта – **Сигізмунд**.

Українська й білоруська знать відмовилася визнати його владу й заявила про утворення Великого князівства Руського, яке очолив Свидригайло. До складу князівства ввійшли Київщина, землі Чернігівщини й Сіверщини, Волинь, Поділля, Смоленщина, Вітебщина й Полоцька земля. У воєнних діях почав брати гору Свидригайло. Занепокоєний Ягайло видає привілей про урівняння в правах православної знаті з католицькою, що підштовхнуло частину останніх до переходу на бік Сигізмунда. 1 вересня 1435 р. на р. Швянті у битві під Вількомиром військо Свидригайла зазнало жахливої поразки (полягли 13 і потрапили до полону 40 руських князів). Наступного року від Руського князівства відпали Смоленська, Полоцька й Вітебська землі. Таким чином, у середині 30-х років XV ст. цей осередок руської державності фактично припинив існування.

Після смерті Сигізмунда в 1440 р. великим князем обирається син Ягайла **Казимир**. Побоюючись нового повстання, правлячі кола Литви визнали Свидригайла великим князем удільного Волинського князівства й відновили удільність Київського князівства. Але ненадовго. Скориставшись смертю Свидригайла в 1452 р., Казимир ліквідував Волинське князівство, а в 1471 р. - Київське.

Утвердження польської влади на українських землях.

Захопивши в 1387 р. Галичину, Польська корона проводила політику її поглинення. На вищі посади призначалися переважно поляки. Влітку 1434 р. виходить королівський привілей про запровадження польського права й урівняння місцевої шляхти з польською. На теренах Галичини утворилося **Руське воєводство** з центром у Львові, яке ділилося на землі й повіти. Очолював адміністрацію воєводства воєвода, котрий призначався королем. Ця посада була пожиттєвою. Його першим помічником був каштелян, що відав зібранням шляхетського ополчення. Королівську адміністрацію представляв гродський староста, котрий об'єднував у своїх руках управління королівськими землями (староством), судочинство в карних справах і поліційні обов'язки. На теренах Галичини запроваджуються норми польського права.

У 1434 р. на теренах Поділля утворюється **Подільське воєводство**. Тут запроваджується такий самий устрій, як і в Руському воєводстві. Східне Поділля (розмежування проходило по р. Мурафі) залишалося у складі Литви.

На відміну від Великого князівства Литовського, Польща в приднаних українських землях запроваджувала власний адміністративно-територіальний устрій і судочинство.

- У XIV ст. більшість українських земель опинилися у складі Великого князівства Литовського. Спочатку політика литовських князів не була обтяжливою для місцевого населення, оскільки ті не руйнували їхніх традицій і не запроваджували нового.
- Литовські князі сприяли звільненню українських земель від монголів. Битва на Синіх Водах (1362 р.) фактично поклала край монгольському пануванню. Це дає вченим підставу говорити про Литовсько-Руську державу.
- Значне розширення кордонів Великого князівства Литовського викликало конфлікти із сусідами, які також прагнули володіти землями колишньої Русі. Крім того, католицька церква наполегливо намагалася поширити свій вплив на Схід. Наприкінці XIV ст. відбулося зближення Литви та Польщі, що привело до укладення між ними в 1385 р. Кревської унії.
- Зближення з Польщею спричинило внутрішній конфлікт у Великому князівстві Литовському, який перетворився на відкрите збройне протистояння між прихильниками православ'я і старих удільних традицій, з одного боку, та прихильниками зближення з Польщею, католицизму та зміцнення централізації Литви, із другого.
- Вількомирська битва 1435 р. визначила подальший шлях розвитку Великого князівства Литовського в бік зближення з Польщею.
- У 1452 і 1471 рр. були ліквідовані Волинське і Київське удільні князівства, руська православна знать остаточно втратила свій вплив. Усі її спроби відновити старі порядки вже не мали успіху.
- Поступово на українських землях установлювалося польсько-литовське панування, що супроводжувалося витісненням православної церкви католицькою, запровадженням нових порядків.

УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ У СКЛАДІ УГОРЩИНИ, МОЛДАВІЇ, МОСКОВІЇ ТА ОСМАНСЬКОЇ ІМПЕРІЇ. КРИМСЬКЕ ХАНСТВО.

Утворення кримського ханства.

Монгольське завоювання Криму розпочалося з нападу в 1223 р. на м. Судак та його пограбування й завершилося у 1238-1239 рр. створенням окремого улусу, або намісництва. Протягом XIII ст. відбувалися помітні зміни у національному складі населення краю. Сюди переселялися турки-сельджуки, вірмени й італійці, а монголи, осідаючи та змішуючись з половцями, започаткували формування кримськотатарського етносу. З кінця XIII ст. серед них поширюється іслам.

Золотоординська адміністрація сприяла розвитку міст, торгівлі й ремесел. З її згоди генуезці заснували у 60-х роках XIII ст. м. Кафу (сучасна Феодосія), а пізніше ними й венеціанцями створюються торгові й промислові поселення на узбережжі Чорного моря біля річок Дунаю, Дністра, Дніпра, Дону, Кубані та в Керчі. Особливо швидко розвивалася Кафа, що в XV ст. стає одним з найбільших портів світу й центральним ринком продажу невільників, захоплених татарами й турками переважно в українських землях. У 1318 р. у ній засновується католицьке єпископство. Важливу роль у Південному Криму відігравало створене наприкінці XII ст. греками князівство Феодоро, що визнало залежність від монголів.

У 15 ст. коли почалось посилення боротьби за владу в Золотій Орді володарі Кримського улусу почали й для себе домагатися одноосібного володарювання. **Кримський улус** - так називали цю частину своїх володінь золотоординські хани. Вже у **1449 р. Хаджі-Гірей** (Гаджі-Герей) проголосив себе незалежним правителем Криму.

Захоплення монголами Криму й Північного Причорномор'я не призвело до економічного занепаду краю, а започаткувало процес формування кримськотатарського народу.

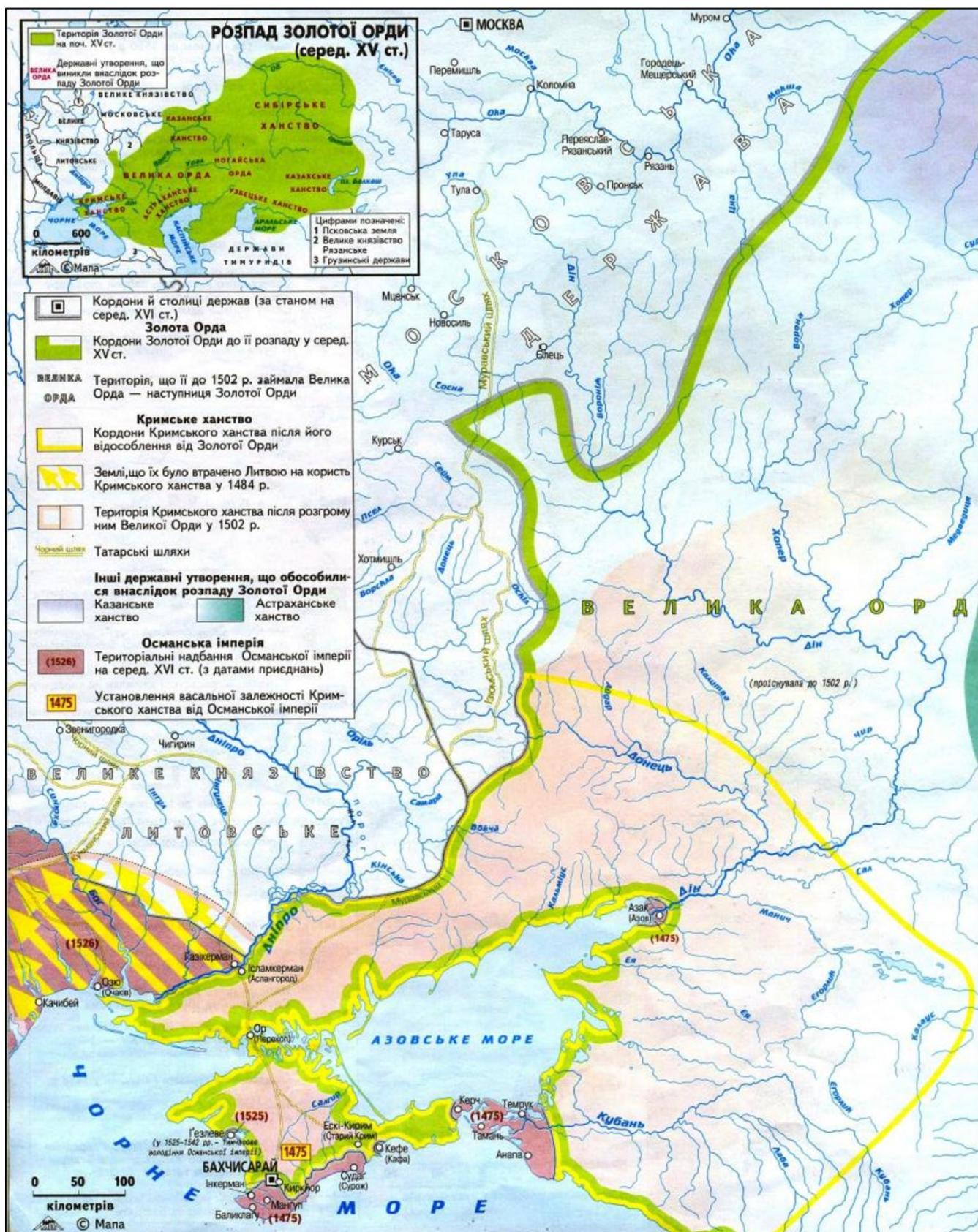
Перехід кримських ханів у васальну залежність від Туреччини.

Турецький султан у 1475 р. захоплює портові міста й утворює на північному узбережжі Чорного моря свою провінцію (еялет) із центром у Кафі. Це було зроблено для того, щоб контролювати чорноморську торгівлю. До новоствореної турецької провінції увійшли й інші міста, такі як - Херсонес, Балаклава, Мангуп, Керч у Криму, а за його межами – Тамань, Азов. Окрім того, що захоплені міста були осередками торгівлі, вони були ще й важливі військові об'єкти для Туреччини. До цих міст відрядили турецькі військові залоги. Також були закладені нові фортеці.

Менглі-Гірей у 1478 р. визнав залежність від султана, вона проявлялася в тому, що хан повинен був брати участь у воєнних кампаніях Туреччини. Зміна зовнішньополітичних орієнтацій Кримського ханства спричинила грабіжницькі походи кримських орд на українські землі. 1482 р. був здійснений перший великий похід на Україну ханом Менглі-Гіреєм. Тоді був спалений Київ, а його церкви пограбовано. Та вже від 1482 р. татарські походи набули періодичності та відбувалися щорічно, а то й двічі-тричі на рік. Орди кримського ханства спустошували Київщину, Поділля, Волинь, Холмщину й Галичину і мали для українського народу страшні наслідки. У другій половині 16 ст. до складу Кримського ханства увійшли ногайські орди. Які й стали ударною силою грабіжницьких походів.

Кримський ханат не зумів вибороти самостійність і вимушений був визнати васальну залежність від Османської імперії.

Кримське ханство у 2 пол. XV – XVI ст.



Виникнення українського козацтва.

Близько 1489 р. зафіксовано першу згадку про українських козаків у писемних джерелах (у «Польській хроніці» Мартина та Йоахима Бельських). Слово **козак** походженням зі сходу і здебільшого його перекладають як вільна озброєна людина. Серед причин виникнення козацтва, в першу чергу називають потребу захисту українських земель від грабіжницьких походів султанських військ кримських орд. Okрім цього, через поширення панщини та запровадження кріпацтва українські селяни та міська біднота часто могла вчиняти масові утечі. Готові були втікати будь-куди, аби лише подалі від визискувача. Доволі важкі умови прикордоння здавались для втікачів меншим лихом, аніж утрата особистої свободи.

Причини виникнення козацтва:

- Нездатність влади організувати захист від турецько-татарських набігів, які серйозно загрожували населенню.
- Запровадження кріпацтва
- Посилення соціального і національно релігійного гноблення українців
- Прагнення освоїти нові родючі землі
- Органіаторська роль (у деяких випадках) місцевих прикордонних землевласників і урядовців, у козаки йшли навіть люди середнього і великого достатку, щоб зажити воєнної слави.

Спочатку козаки переважно мешкали на півні Київщини – в районі Канева, Черкас, Чигирина, а також частково на Східному Поділлі. Далі вони поступово просувались в степи, та зазвичай селилися понад Дніпром і Південним Бугом, Кальміусом та їхніми численними притоками. Особливо подобались для козаків багаті на рибу й дичину місця над Дніпровими порогами від гирла Самари, тобто від сучасного міста Дніпра, до Хортиці (що в межах сучасного міста Запоріжжя), а також Великого Лугу – низові береги Дніпра, які нижче порогів. Саме тому українських козаків називали запорізькими.

Включення Закарпаття до складу Угорщини, Буковини до складу Молдавського князівства.

Наприкінці 14 ст. закарпатські землі потрапили в коло інтересів литовських князів, однак верховна влада у краї належала угорському королю. Через складну внутрішньополітичну ситуацію у Великому князівстві Литовському один з нащадків Гедиміна – **Федір Коріатович**, який володарював на Поділлі, передав свої права угорському королю, за що і отримав землі в Закарпатті. Він істотно укріпив Мукачівський замок і перетворив його на свою резиденцію. За його владарювання на Чернечій горі під Мукачевом було закладено монастир з бібліотекою. У 1526 р., після того як угорське військо одержало поразку від турків у битві під Могачем, Закарпаття було поділене між князівством Трансильванією (східна частина) і володіннями австрійських Габсбургів (західна – Ужгородщина та Пряшівщина). Після розгрому турками Угорського королівства в 1541 р. Трансильванія стала васалом Османської імперії. Від другої половини 14 ст. Буковина перебуває у складі Молдови. Протягом 1387–1497 рр. Польща бере під свою владу Молдову. Від 70-х років 15 ст. через татарсько-турецькі напади становище буковинських земель під владою молдовських князів почало погіршуватися. Зрештою, Молдовське князівство 1538 р. було підкорене

Туреччиною. Від так і Буковина потрапила під владу Османської імперії та її ставлеників.

Московсько - Литовські війни.

Від 80-х років 15 ст. розпочалися війни між Московією та Великим князівством Литовським. На початку 16 ст. кілька дрібних удільних князів Сіверщини за власним бажанням віддалися під владу Івана III, більшість же опинилася у складі Московського царства внаслідок воєн. Так, унаслідок воєнних дій 1500–1503 рр. до держави Івана III перейшли всі сіверські міста, зокрема Чернігів, Стародуб, Путивль, Новгород-Сіверський, Рильськ, Любеч та ін. У 1507 р. московський уряд розв'язав нову війну проти Великого князівства Литовського. Воєнні дії то загострювалися, то вщухали. У **1514 р. відбулася битва під Оршею**, яка закінчилася перемогою ВКЛ. Однак ця перемога не поклала край боротьбі Великого князівства Литовського й Московії за українські землі. До 1537 р. Велике князівство Литовське у війнах проти Московії поступово втратило майже третину своєї території, зокрема Чернігово-Сіверщину й Смоленськ.

На чолі українсько-білорусько-литовського війська під Оршею був князь **Костянтин Іванович Острозький** (бл. 1460–1530). До кінця життя він перебував на найвищих державних посадах: був гетьманом ВКЛ, каштеляном Віленського та Трокайського замків. Жоден з українських князів не досягав у Великому князівстві Литовському такого становища. За підрахунками дослідників, князь був четвертою за заможністю людиною в державі і мав близько 60 тис. підданих.

Освіта.

За традицією освіту здобували при церквах і монастирях. Спеціально підготовлені дяки, яких називали граматиками або книжниками, навчали дітей письма церковно слов'янською мовою, початків арифметики, молитов, співу. Спершу школи існували в найбільших містах, згодом їхня кількість зросла: у другій половині 16 ст. вони діяли у Львові, Переяславі, Стрию, Кременці, Володимирові на Волині тощо. Одним з українських учених, які здобували освіту на чужині, був Юрій із Дрогобича (**Юрій Дрогобич**). Він став першим українцем хто був ректором європейського університету (був ректором Болонського університету). Також, він є автором однієї з перших друкованих книжок. Його трактат з астрономії «Прогностична оцінка поточного 1483 р.» видрукувано в Римі 7 лютого 1483 р. Наприкінці 15 ст. у Krakovі з'явилася українська друкарня, заснував її **Швайпольт Фіоль**. У 1491 р. він надрукував кириличним шрифтом чотири богослужбові книги церковнослов'янською мовою.

Містобудування та архітектура.

У другій половині 14 ст. з поширенням в Україні магдебурзького права у міській за будові почали з'являтися ознаки регулярного планування. На основі чіткої геометричної сітки розміщували основні елементи укріплених нових центрів поселень – ринкової площі, кварталів, вулиць.

Упродовж 14 – першої половини 16 ст. не втрачало свого значення будівництво оборонних споруд. Найбільше муріваних замків було на Поділлі та Волині. Найвизначнішою пам'яткою замкового будівництва в Україні є Верхній замок у

Магдебурзьке право – право, за яким міста звільнялися від управління й суду великих землевласників та створювали органи місцевого самоврядування за зразком німецького міста Магдебурга.

Луцьку. Острозький замок наприкінці 15 – на початку 16 ст. було перебудовано: дерев'яно-земляні укріплення здебільшого замінено муріваними спорудами. Однією з найнеприступніших фортець уважалася Кам'янець-Подільська, споруджена на високому скелястому березі річки Смотрич. Потужною оборонною спорудою була Білгород-Дністровська (Акерманська) фортеця, найдавніша частина якої будувалася в 13 – першій половині 14 ст. У другій половині 15 ст. перебудували Хотинську фортецю. Характерною пам'яткою української архітектури 15 ст. є Покровська церква-фортеця в с. Сутківцях на Поділлі.

Образотворче мистецтво.

До середини 16 ст. розвивалося монументальне малярство – **фрески**. Багато фресок українських майстрів збереглось у пам'ятках, розташованих у Польщі (розписи в каплиці святої Трійці в Любліні 1418 р. та каплиці святого Хреста Вавельського замку в Krakowі 1470 р.). Протягом 15 – першої половини 16 ст. активно розвивався іконопис. Популярним був образ Богородиці, що втілював ідею заступництва і спасіння. Країнами його зразками є ікони Богородиці з с. Красів та с. Підгородці. Створювали також ікони, де в образах святих втілено воїнів-героїв (наприклад, ікона Юрія Змієборця – кінець 14 ст. із Станилі поблизу м. Дрогобича) або реальні типи сучасників – селян, міщан, шляхтичів (ікона «Страшний суд»). У 15 ст. набув завершальної форми український іконостас. Далі розвивалась українська графіка. Протягом 14 – першої половини 16 ст. вона існувала у вигляді книжкової мініатюри та окремих елементів оздоблення книги. Серед пам'яток письма і книжкової графіки, створених у 14–15 ст., вершиною книжкової мініатюри є Київський псалтир, що його переписав у Києві з константинопольського рукопису 11 ст. на замовлення єпископа Михаїла дяк Спиридоній 1397 р. Ця велика рукописна книга має 229 пергаментних аркушів. Оздоблено її майже 300 мініатюрами, розміщеними на берегах.

- У другій половині XIV — XV ст. не всі українські землі опинилися у складі Литви та Польщі. Так, на Закарпаття остаточно поширилася влада угорського короля. Буковина під назвою Шипинська земля увійшла до складу Молдавського князівства, що постало в 1359 р. Чернігово-Сіверщина наприкінці XV ст. увійшла до складу Московської держави.
- У причорноморських степах і Криму сформувалася держава кримських татар — Кримське ханство, яке разом із Молдавським князівством потрапило у васальну залежність від Османської імперії.
- Наприкінці XV — на початку XVI ст. трагедією для українських земель стали татаро-турецькі набіги, які спустошили значні території України на південнь від Києва (Дике Поле).

Після проходження теми учень/учениця повинен/на вміти:

- встановлювати та групувати вказані дати відповідно до подій, явищ, процесів; співвідносити дати та історичні факти (події, явища, процеси) з періодами, фактами-події - з явищами, процесами; визначати послідовність історичних подій, явищ, процесів;
- визначати правильність застосування в історичному контексті вказаних понять і термінів;

- розпізнавати на картосхемі українські землі у складі різних держав; територію Кримського ханства;
- характеризувати політичне становище українських земель у складі Великого князівства Литовського до і після Кревської унії, соціально-економічний розвиток українських земель, становище верств, досягнення в культурі, діяльність та здобутки вказаних історичних діячів;
- визначати особливості суспільно-політичного життя українських земель у складі Великого князівства Литовського, причини та наслідки Кревської унії, причини виникнення українського козацтва;
- порівнювати особливості перебування українських земель у складі сусідніх держав;
- сприймати та інтерпретувати різновидові історичні джерела, що стосуються теми;
- візуально розпізнавати та характеризувати вказані історично-культурні пам'ятки.

Об'єкти для візуального розпізнавання

Архітектура культових споруд:

Вірменський собор у м. Львів - 1363 р.;



Костел святого Варфоломія в м. Дрогобич - 1392 р. - XV ст.;



Покровська церква-фортеця в с. Сутківці — 1476 р.;

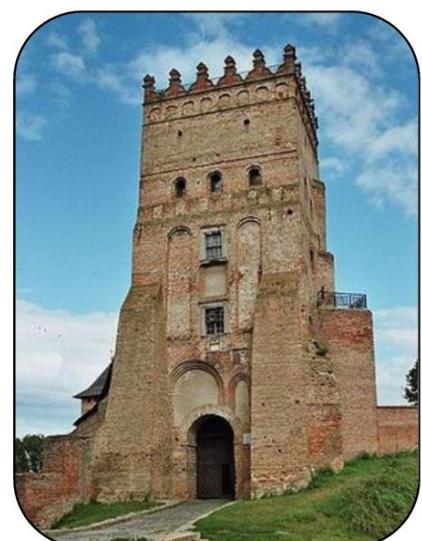


церква Зішестя Святого Духа в с. Потелич - 1502 р.;



Архітектура фортифікаційних споруд:

Верхній замок у м. Луцьк - друга половина XIV ст.- XV ст.;



Кам'янець-Подільська фортеця - XIV- XVI ст.;



Хотинська фортеця XIV- XVI ст.;



Замок Паланок (Мукачівський замок)- XIV- XVII ст.;



Генуезька фортеця в м. Судак - XIV - XV ст.;



Ікони:

ікона святого Юрія Змієборця із с. Станиля поблизу м. Дрогобич;



ікона Богородиці з пророками з церкви у с. Підгородці;



ікона Олексія Горошковича «Успіння Богородиці» - 1547 р.

